

KWETSBAARHEID EN ARMOEDE: VERSTERK HET KAPITAAL VAN JE LEERLINGEN!

De armoede neemt toe en een grote groep leerlingen in je klas leeft in armoede. Meestal zie je hun armoede niet meteen. In dit artikel lees je welke invloed kansarmoede heeft op leren en hoe je het kapitaal van je leerlingen kunt versterken. Dat heeft te maken met materiële, menselijke, sociale en culturele aspecten. De bouwsteen kwetsbaarheid en armoede in het *Vademecum zorgbreed en kansenrijk onderwijs* gaat daar uitgebreider op in.

Bjorg woont aan de rand van de stad. Hij is intelligent, maar omdat hij vaak moe is, houdt hij moeilijk de aandacht bij de lessen. Hij neemt als oudste van een groot gezin taken van zijn alleenstaande moeder over. Zo wordt Bjorg geconfronteerd met de schuldenlast van zijn gezin, met de stress van de chronische schaarste, met de relatiebreuk van zijn ouders en met mama's afhankelijkheid van sociale voorzieningen. Vaak komt het er niet van om daarbovenop ook nog voor school te werken. Dat weerspiegelt zich in het niet afgeven van taken en wisselende resultaten. Bjorg vindt moeilijk aansluiting bij zijn klasgenoten en heeft een beperkte bewegingsruimte. Af en toe 'ontploft' Bjorg in de klas en komt hij erg onbeleefd uit de hoek.

De problemen versterken elkaar in een ingewikkeld armoedekluwen. Dat kan een negatieve invloed hebben op zijn gezondheid en ... op hoe hij het op school doet.

Armoede, in het bijzonder kansarmoede, is dus veel meer dan een leven met een tekort aan middelen en geld. Armoede kun je omschrijven als een ongelijke verdeling van vier soorten kapitaal onder de bevolking: menselijk, materieel, sociaal en cultureel (Nicaise I. en Desmet E., 2008).

Figuur 1 ontleend aan 'Oog voor meer gelijke onderwijskansen', VLOR, 2008, Brussel

Schaarste beperkt het menselijk kapitaal

De levensomstandigheden van Bjorg hebben een nefaste invloed op zijn cognitieve ontwikkeling. Ondersteuning krijgen bij het plannen en opvolgen van lessen en taken, bij het regelen van emoties en zelfbeheersing maken het verschil. Dat heeft onderzoek (Mullainathan S. en Shafir E., 2013) aangetoond. Door stress, zorgen, omgaan met schaarste en moeilijke relaties kunnen jongeren als Bjorg hun cognitieve vermogens niet optimaal benutten en worden de executieve functies die nodig zijn om zichzelf te sturen, minder goed getraind. Executieve functies heb je nodig om rationele beslissingen te nemen, impulsen te beheersen en te focussen op wat belangrijk is. Leerlingen met minder goed ontwikkelde executieve functies vertonen vaker probleemgedrag, vergeten vaker dingen, zijn slordiger of komen niet tot studeren. Bjorg wordt ter ondersteuning gecoacht met een *groeidossier* waarin hij reflecteert over het eigen leerproces en zijn mogelijkheden. Daarnaast is feedback krijgen voor Bjorg zeer belangrijk en de ondersteuning van een taakplanner heeft hij echt nodig. In het *Vademecum zorgbreed en kansrijk onderwijs* geven we in de bouwsteen kwetsbaarheid en armoede suggesties hoe je in je onderwijspraktijk de executieve functies kunt versterken.

Figuur 2 QR-code van bouwsteen kwetsbaarheid en armoede

Een goede leerlingenbegeleiding biedt naast ondersteuning voor het leren en voor leren leren ook aandacht voor gezondheid en welbevinden. Door het schaarse gezinsbudget worden er keuzes gemaakt die nadelig zijn voor de gezondheid. Betaal je de halfjaarlijkse controle bij de tandarts of toch maar de elektriciteitsrekening? Ga je naar de oogarts of herstel je het raam dat niet goed meer sluit? Wat eten we vandaag of eten we vandaag? Bjorg begint de dag eerder met een lege dan met een volle maag. Het gezondheidsbeleid van en de gezondheidseducatie in zijn school kunnen het verschil maken: de groentesoep 's middags, het fruit van de week, de bewegings- ▶

mogelijkheden van de middagsporten, het aanbod van *Sport Na School* tegen een laag tarief, leren over een gezonde levensstijl ...

Armoede heeft ook een impact op de psychologische gezondheid en het welbevinden. Bjorg schaamt zich voor zijn situatie en voelt zich niet altijd begrepen. Zijn gedrag wordt dan vaak als problematisch ervaren. Werken aan een goede verbindende relatie met je leerlingen is dus essentieel in een armoedebeleid. Een uitgewerkt anti-pestbeleid, ruimte voor individuele gesprekken en leraren die verbindend communiceren vormen het basismenu.

Armoede, in het bijzonder kansarmoede, is veel meer dan een leven met een tekort aan middelen en geld.

Verhoog de sociale status van je leerlingen

Elke leerling moet kunnen excelleren, dus leg je de lat voor iedere leerling hoog! Jammer genoeg blijken verwachtingen gekoppeld te zijn aan de sociale status en afkomst van leerlingen. Bjorg ervaart weinig uitdaging, als zijn leraren vanwege zijn achtergrond minder van hem verwachten. Hij heeft respect voor die leraren die hem ondersteunen om de hoogst mogelijke leerdoelen onder de knie te krijgen. Zulke leraren wisselen regelmatig van werkvorm waarbij Bjorg actief aan de slag moet en vaak samenwerkt met zijn klasgenoten. Zijn leraren structureren daardoor de les beter en dat zorgt voor zijn verhoogde aandacht. Door de regelmatige samenwerking waarderen en respecteren de leerlingen elkaar en ontstaat er meer begrip. Onderzoek heeft veelvuldig aangetoond dat coöperatief leren een belangrijk positief effect heeft op de leerprestaties, het zelfvertrouwen en de sociale status van de leerling.

In gezinnen met een lage sociale status weten ouders onvoldoende hoe ze hun weg moeten vinden in het onderwijssysteem, hun kinderen kunnen begeleiden en aanmoedigen. Ze heb-

ben het ook moeilijker om te communiceren en te onderhandelen met leraren en schoolleiders. Zo blijkt uit studies (Diversiteitsbarometer UNIA, 2018) dat bij dezelfde studieresultaten kansrijke leerlingen een ander attest krijgen dan kansarme leerlingen. Tekorten in de resultaten van kansrijke leerlingen worden door leraren verklaard door een eenmalig falen en de studieloopbaan kan worden voortgezet. Bij kansarmere leerlingen wordt het falen aan de competenties van de leerling toegeschreven en moet de leerling van studierichting veranderen. Een goede begeleiding van de onderwijsloopbaan betekent inzetten op studiekeuzebegeleiding en leren kiezen.

Waarderen en gebruiken van ieders culturele identiteit

Tijdens de opvoeding leren kinderen en jongeren kennis, ideeën, normen en waarden van hun ouders en andere belangrijke personen. Daardoor leert het kind wat het is om mens te zijn binnen zijn groep. Als antwoord op het vraagstuk van de sociale ongelijkheid introduceerde Bourdieu, een Franse socioloog, de begrippen cultureel kapitaal, naast het sociaal en economisch kapitaal. Tot de knowhow van je culturele bagage behoren de schoolse kennis, houdingen, opvattingen en smaak. Hoe hoger de sociale positie, hoe dominanter die cultuurkenmerken in de samenleving zijn.

Aansluiting vinden bij de cultuur in de klas en de school is een basisvoorwaarde om te leren. Wanneer ouders de schoolcultuur kennen en eraan participeren, beschikken zij dus over een groter cultureel kapitaal. Ouders met andere waarden en normen, met een ander cultureel kapitaal vinden niet altijd aansluiting bij de cultuur die op school gangbaar is of hebben een andere visie op ouderbetrokkenheid en participatie. Onderzoek van het Rekenhof (Verslag van het Rekenhof, 2017) wijst uit dat ouderbetrokkenheid de schoolresultaten ten goede komt. Je school onderzoekt de drempels en zoekt aansluiting door een verbindend schoolklimaat. De diversiteit in je school zien, erkennen en positief waarderen, is cruciaal om het culturele kapitaal van alle leerlingen te kunnen verhogen.

In de Sint-Pietersschool in Mechelen vindt elke twee weken op woensdagochtend het Forum plaats. Dan verzamelen leerlingen, leraren én ouders op de speelplaats. Samen stellen ze dan activiteiten voor, wordt er een klas in de kijker gezet, een dans en een lied gebracht. Nadien worden de ouders uitgenodigd voor een kort koffiemoment. Zo is de stap minder groot om leraren aan te spreken. Tevens zet de school zeer bewust en gericht in op vorming om verbindend te communiceren met kinderen en ouders.

Taal, thuistaal in het bijzonder, is een kenmerkend aspect van culturele identiteit en bepaalt je cultureel en ook sociaal kapitaal. Bij Bjorg wordt er thuis direct, concreet met elkaar gesproken. Dat kan een drempel zijn om toegang te krijgen tot de leerstof. Het register is binnen zijn thuiscultuur waardevol en hoeft dus niet als een tekort gezien te worden, maar de schooltaal is complexer. Ze is abstracter en biedt weinig of geen context waaruit betekenissen afgeleid kunnen worden. Een beperkte kennis van het Nederlands versterkt de ongelijkheid. Als leraren je voortdurend op zoek naar hoe je je onderwijs kunt afstemmen op de onderwijsbehoeften van je leerlingen. Bij leerlingen die een taalkloof ervaren en kennis hebben die minder goed aansluit bij de schoolcontext, is dat nog belangrijker. Dat kan onder andere door een veilige leeromgeving en een rijk en uitdagend klimaat te creëren en aansluiting te zoeken bij wat de leerlingen werkelijk in-

teresseert en uitdaagt, ook al verschilt dat van jouw leefwereld. Je kunt met taalgericht (vak)onderwijs betere leerresultaten bereiken en de kloof tussen onderwijstaal/instructietaal en thuistaal dichten. Je hebt immers de hele dag door aandacht voor taal. Door met je school een taalbeleid uit te stippelen, werkt taal krachtig door in elke les en bevordert je de communicatie tussen school en ouders. De meertaligheid van je leerlingen kun je als een sterke troef zien en er bestaan verschillende mogelijkheden om die troef positief te benutten.

De school beheerst de kosten

De schoollkosten vormen in het gezin van Bjorg een probleem. De school is zich daarvan bewust en wil haar bijdrage leveren aan het bestrijden van de armoede. Het schoolteam zoekt het evenwicht tussen hoge onderwijskwaliteit en een lage kostprijs.

Net zoals in de Sint-Martinusscholen tso-bso in Asse kijken alle vakgroepen kritisch naar de schooluitstappen en gaan ze op zoek naar betaalbare en gelijkwaardige alternatieven. Kinderen in armoede hebben er baat bij om via de school hun kennis van de wereld te vergroten. De vakgroepen evalueren de aankoop van leermaterialen en schoolboeken op wegwijzers als duurzaamheid, generositeit en soberheid. Ze nemen het leerplan en niet de leermethode als leidraad.

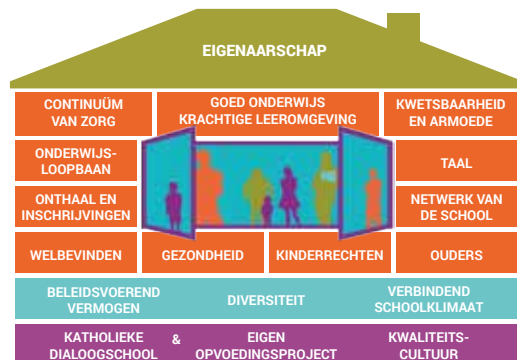
Een goed schoolkostenbeleid is gebaseerd op deze vier pijlers:

Pijler 1: De school maakt strategische keuzes voor minimale schoolkosten.

Pijler 2: De school garandeert de dialoog tussen school en ouders.

Pijler 3: De school bewaakt het evenwicht tussen haar maatschappelijke verantwoordelijkheid en de financiële gezondheid van de school.

Pijler 4: De school communiceert transparant over het kostenbeleid

Figuur 3

Samen bouwen aan een school voor iedereen

Ouders zijn de partners van de school. Je ziet hen niet als klanten of consumenten. Die visie is geïnspireerd door het pedagogisch project van de katholieke dialoogschool. Daarin stel je intermenselijke relaties voorop. Wanneer er een open sfeer en een klimaat van vertrouwen heersen, dan wordt er ruimte gecreëerd om betalingsmoeilijkheden op school aan te kaarten. Zo kun je samen zoeken naar betalingsoplossingen, al of niet ondersteund door de sociale partners van de school.

“Door aan armoede te werken, ontdekten we het belang van een breed netwerk”, vertelt de directeur van de Sint-Martinusscholen. “Dat is er gekomen doordat we een netwerkkaart (zie ook bouwsteen netwerk van de school in het vademecum) hebben opgesteld met een overzicht van de organisaties in de gemeente Asse. Als school vinden we het belangrijk dat het netwerk niet enkel voordelen biedt voor ons en onze leerlingen, maar ook voor de organisaties waarmee we een engagement aangaan. Door een goede relatie met bijvoorbeeld een Centrum Algemeen Welzijnswerk kunnen de leerlingen die moeilijkheden ondervinden sneller bij de juiste personen of instanties terecht. Onze leraren geven daarnaast aan dat ze veel hebben aan het uitgebouwde netwerk”, vertelt hij verder. “Zo hebben de leerlingen opnieuw de bibliotheek leren kennen en ontdekten ze initiatieven in de buurt”. De Sint-Martinusscholen gingen ook samenwerkingsverbanden aan met het cultuurcentrum van de gemeente.

Een goede leerlingenbegeleiding biedt naast ondersteuning voor het leren en voor leren leren ook aandacht voor gezondheid en welbevinden.

Als school bewaak je het evenwicht tussen het nemen van je maatschappelijke verantwoordelijkheid en ervoor zorgen dat je niet ten onder gaat aan onbetaalde schoolrekeningen. Sommige scholen hebben een solidariteitsfonds met het oog op de armoedeproblematiek, andere investeren dan weer sterk in overleg met het bredere sociale netwerk van de regio om ouders te kunnen doorverwijzen. Die scholen houden het betalingstraject zo lang mogelijk in eigen handen. Daarom hebben ze afspraken over omgaan met kansarme leerlingen, het aanbieden van (kosteloze) afbetalingsplannen, het openhouden van de gespreksmogelijkheden tussen de school en ouders. Invorderingsbedrijven worden niet ingeschakeld wanneer de leerling kansarm is.

De raamovereenkomsten voor schoolboeken van vzw DOKO (Diensten ter Ondersteuning van het Katholiek Onderwijs) verplichten de leveranciers om aandacht te schenken aan leerlingen in kansarmoede en willen voorkomen dat leerlingen zonder schoolboeken in de klas zitten. Zo kan de school niet alleen de prijs drukken, maar ook maatschappelijk verantwoord ondernemen.

Aan schoolkosten werken vraagt samenwerking in de school. Het vademecum biedt je een actieplan.

Stap 1: sensibiliseer het schoolteam.

Stap 2: stel een werkgroep samen, betrek ouders.

Stap 3: onderzoek je armoede- en kostenbeleid.

Stap 4: werk aan de betaalbaarheid van je schoolkosten.

Stap 5: verbeter de communicatie over de schoolkosten en betrek de ouders.

Begin bij je eigen referentiekader

Armoede daagt je uit om de structurele drempels voor je leerlingen te verlagen, hun volledige kapitaal aan te spreken en hun potentiële leervermogen te versterken. Dat vraagt een inspanning en een grondige reflectie over je eigen referentiekader en dat van kansarmen. Veel leraren komen in de eigen leefwereld niet zo vaak kansarmen tegen. Daardoor bestaat vaak een grote kloof tussen die twee werelden. Het dichten van die kloof vraagt misschien ook van jou inleving en een perspectiefwissel. Je kijkt met jouw bril naar de wereld als gevolg van ervaringen, eigen normen en waarden. Sommige kijken naar armoede als een probleem, als een schuldvraag of een deficit. Door 'andere brillen op te zetten', kun je uitgenodigd worden om genuanceerd naar de oorzaken, mogelijkheden en oplossingen te kijken. In het vademecum vind je bruikbare tools en reflectiemateriaal om je armoedecompetenties met behulp van vijf hefboomen aan te scherpen.

BRONNEN

Gourdin & Van Gorp. (2015, 09 01). Weg van het stigma. Hoe kunnen we anders communiceren over kinderarmoede? Katholiek Onderwijs Vlaanderen. (2019). Gids voor BESTUREN. Brussel: DOKO vzw.
Mullainathan & Shafrir. (2013). Schaarste, hoe gebrek aan tijd en geld ons gedrag bepalen. Amsterdam: Maven Publishing.
Nicaise Ides en Desmedt Ella (red.); Gelijke kansen op school: het kan!: zestien sporen voor praktijk en beleid, Mechelen, Plantyn, 2008.

Breed én anders kijken is de boodschap. Om door armoede geraakt te worden, moet je armoede en sociale kwetsbaarheid eerst willen en kunnen zien. Als je de armoede en de situatie van je leerlingen herkent, kun je ze ook erkennen. Dan is een waardevolle grondhouding noodzakelijk: respect, openheid, flexibiliteit, luisterbereidheid en een geloof in de groeikansen van alle jongeren. Het vademecum biedt je daarvoor inspiratie, aandachtspunten, actieplannen en ook praktijkvoorbeelden. ◀◀

Peter Bracaval

peter.bracaval@katholiekonderwijs.vlaanderen

Pedagogisch begeleider Dienst Lerenden

Speybroeck et al. (2012). The Role of Teachers' Expectations in the Association between Children's SES and Performance in Kindergarten: A Moderated Mediation Analysis. Brussel: LISO.
Vettenburg & Walgrave. (2009). Maatschappelijke kwetsbaarheid op school. Welwijs, 3-8.
Unia (2018) Diversiteitsbarometer Onderwijs, Brussel, Armoede op school. Een leidraad voor een kostenbeheersende en kostenbewuste gewone en buitengewone secundaire school (2019).